

Socialna prepoznavnost oseb z okvaro vida

Prejeto 09.04.2021 / Sprejeto 10.06.2021

Znanstveni članek

UDK 376:331.5-056.262

KLJUČNE BESEDE: slepota in slabovidnost, izobraževanje, trg dela, zakonodaja, predsodki in stereotipi
POVZETEK – Razpravljanje o fenomenu slepote in slabovidnosti bo nemara v družbah vselej aktualno tako v družboslovnih kot naravoslovnih znanostih. Zahodne družbe se že vrsto let soočamo s trendom staranja prebivalstva, hkrati pa se podaljšuje tudi življenjska doba v državah v razvoju. Problematika slepih in slabovidnih se v Republiki Sloveniji pojavlja tako pri dostopnosti do določenih pripomočkov kot tudi na ravni izobraževanja ter pri ustrezni prilagojenosti javnih površin in ustanov. Najbolj pereč problem za slepe in slabovidne ostajajo zaposlitvene možnosti oziroma otežkočen vstop na trg dela. Stanje v zaposlovanju se je v postsocialističnih državah s tranzicijo iz socializma v kapitalizem opazno poslabšalo, kajti v socializmu so bile zaposlitvene možnosti slepih in slabovidnih bolje regulirane. Hkrati so temelji družbenega izključevanja v pomilovalnem in podcenjujočem odnosu do slepih in slabovidnih oseb. V povezavi s tem se v 21. stoletju zaradi okulocentrizma in pojmovanja "ideološkega modela človeka" o slepoti in slabovidnosti še vedno pojavljajo različni predsodki in stereotipi.

Received 09.04.2021 / Accepted 10.06.2021

Scientific paper

UDC 376:331.5-056.262

KEYWORDS: blindness and visual impairment, education, labor market, legislation, prejudices, stereotypes

ABSTRACT – Discussion around the issues of blindness and visual impairment will always be present in society. Western societies have been facing the trend towards an aging population for many years; nevertheless, life expectancy is simultaneously on the rise. The article highlights the problems confronted by blind and visually impaired people in Slovenia. The results of our research show a lack of accessibility to some devices, as well as the issue of education and inappropriate adaptation of public spaces and institutions, while the most pressing problem remains employment opportunities. The situation connected to employment has markedly deteriorated in post-socialist countries with the transition from socialism to capitalism. At the same time, the foundations of social exclusion lie in a pitying and deprecating attitude towards the blind and visually impaired. In connection to this, various prejudices and stereotypes still occur in the 21st century, owing to oculocentrism and the concept of the "ideological model of man".

1 Uvod

Slepi in slabovidni prihajajo iz najrazličnejših socialnih okolij. Mnogi med njimi so starejši, spet drugi še rosno mladi, lahko so športniki, otroci, starši ali kot navajajo Koprivnikar, Češarek in Šilc (2017), izjemni šahisti, prvovrstni glasbeniki, odlični znanstveniki, pa tudi uspešni računalniški programerji, socialni delavci, fizioterapevti ali kaj drugega. In navkljub okvari vida premorejo številne sposobnosti, ob ustrezni pomoči lahko izrazijo svoj človeški potencial (Stevens, 2003) ter s svojo uspešnostjo, samostojnostjo in poklicno potjo pripomorejo k vsaki družbi oziroma kulturi (Žolgar in Kermauner, 2018, str. 21).

V Republiki Sloveniji (RS) je odstotek slepih in slabovidnih po Wrabrovih (2010) ocenah sicer docela primerljiv s preostalimi zahodnimi družbami (Mihelič, 2010), vendar uradne evidence o dejanskem številu oseb z okvaro vida nimamo (Koprivnikar in Schmidt, 2014; Viskilab, 2014, str. 35). Okvirno evidenco sicer vodijo na Zvezi društev

slepih in slabovidnih Slovenije (ZDSSS) oziroma posamezna medobčinska društva slepih in slabovidnih (MDSS), vendar je pogojena s prostovoljno včlanitvijo v MDSS (Kačič idr., 2010). Vseh včlanjenih oseb v vsa MDSS skupaj je bilo leta 2018 3666, od tega 1716 slabovidnih in 1950 slepih (ZDSSS, 2019). Danes je ta številka podobna.

Pravica do izobrazbe je ena temeljnih človekovih pravic, ki zajema tako osnovno kot tudi srednjo in višjo oziroma visoko raven (Patafta, 2010). Slovenska ustava tem pravicam sledi s členom, po katerem imajo tudi otroci z motnjami v telesnem in duševnem razvoju in skladno s tem preostale osebe s hujšo stopnjo invalidnosti pravico do izobraževanja in usposabljanja za kasnejše polnomočno prisostvovanje v družbi. Izobraževanje in vzgoja morata slediti načelu enakih možnosti z upoštevanjem medsebojnih različnosti in inkluzije. V procesu je potrebno delovati s posameznikom na svojstven individualiziran način ter sodelovati z njegovimi starši (Taštanoska, 2017). Izobraževalna politika je začela gledati na izobraževanje otrok s posebnimi potrebami v smislu inkluzije in tako omogočila njihovo vključevanje kot pojem socialne pravičnosti in enakih pravic za vse (Sevšek in Črčinovič Rozman, 2018, str. 4).

Ideja inkluzije oziroma vključevanja otrok s posebnimi potrebami v redno izobraževanje se je v Sloveniji sicer pojavila leta 2000, vendar je inkluzija po videnju avtorjev Donnelly in Coakley (2001; povz. po Cankar in Pinterič, 2014, str. 8) širok pojem, ki označuje vrsto odnosov med posameznikom in družbo, ker označuje tako ekonomske zmožnosti kot občutek priložnosti, sposobnosti, usposobljenosti, sprejemanja in pripadnosti. In ravno pripadnost in sprejemanje sta dva izmed pomembnih elementov kakovostnega življenja oseb z oviranostmi (Hughes idr., 1995; povz. po Hersh in Johnson, 2008). Ločimo tri obdobja izobraževanja oseb s posebnimi potrebami: obdobje paralelnega (posebnega) šolskega sistema, integracije in inkluzije (Drobnič, 2018, str. 21).

Z inkluzijo slepih in slabovidnih bi bilo treba začeti že zgodaj, še pred vključitvijo v vrtec (Kobal-Grum, 2009), oziroma ko so še otroci in mladostniki (Deutsch in Muršec, 2014). Inkluzivno izobraževanje v rednih oddelkih namreč več avtorjev (Davis, 2003; Alur, 2002) vidi kot pozitivno skozi prizmo zmanjševanja segregacije, socialne izključenosti in strahu pred drugačnostjo. Ko slep ali slaboviden posameznik vstopa v izobraževalni sistem, je vrstniška pomoč zaradi njegovih specifičnih okoliščin izjemnega pomena, hkrati pa so pomembni še ustrezna prilagojenost poteka učenja, usposobljenost učiteljev in uporaba pripomočkov za slepe in slabovidne. V primeru neustreznih praks in pomanjkanja pomoči lahko situacija pripelje do socialnega neuspeha, ki slepega ali slabovidnega otroka ali mladostnika odvrne od interesa za izobraževanje. Obdobje mladostništva že tako prinaša ekstremna čustva in spremenljiva razpoloženja (Romih in Bakračević Vukman, 2015, str. 75), kar lahko še dodatno zaviralno vpliva na nadaljnjo željo po izobraževanju. Zato pri mladostnikih s PP lahko opazimo tudi vedenjske težave (Topolovec in Schmidt, 2015, str. 4).

Šibek interes za izobraževanje seveda kasneje še dodatno vpliva na posameznikove zmožnosti za vstop na trg dela. Na trgu dela so po ugotovitvah več avtorjev (Duquette in Baril, 2013; Golub, 2006; Martz in Xu, 2008; povz. po Bell in Mino, 2015; National Federation of the Blind, 2019) slepi in slabovidni že v osnovi prisotni v majhnem deležu. Še več, Jacobsen (2013) opaža, da slepi in slabovidni posamezniki v primerjavi z drugimi skupinami gibalno oviranih prednjačijo v stopnji brezposelnosti.

Po ocenah The World of Labour (2010) to pomeni, da imajo slepi in slabovidni posamezniki zgolj 25 % možnosti, da bodo dobili zaposlitev. Za primerjavo: ocene uspešnosti participacije na trgu dela za osebe v starosti 16–64 let z blažjo obliko gibalne oviranosti se gibljejo okoli 44 % in za polnočutne posameznike okoli 66 %. Mnogi slepi in slabovidni se zato vdajo v usodo in se po več letih neuspešnega iskanja zaposlitve invalidsko upokojijo (Koprivnikar idr., 2017). Invalidska upokojeitev je za večino namreč lažja kot vstop na trg dela, situacijo razlaga Staniša Vidmar (2007).

Sicer pa je na ravni Evrope povprečna stopnja brezposelnosti novembra 2018 znašala 7,9 % in je med 28 državami članicami EU variirala od 1,9 % do 18,6 % (Eurostat, 2019). Na drugi strani je delež nezaposlenih slepih in slabovidnih oseb v povprečju dosegal 75 % (EBU, 2019) oziroma je glede na statistiko še najnižji na Danskem, Finskem, Norveškem in Švedskem, kjer je brezposelnih približno 60 % slepih (The World of Labour, 2010; Živanović in EurActiv Srbija, 2012). Medtem se delež brezposelnih slepih in slabovidnih v RS po naših izračunih giblje okoli 78 % (Žagar, Lahe in Kermauner, 2019). Za primerjavo: povprečna stopnja registrirane brezposelnosti v RS je bila leta 2018 7,8–9,3 % (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2019).

Mojon-Azzi, Sousa-Poza in Mojon (2010; povz. po Ulldemolins, Lansingh, Guisasa-Valencia, Carter in Eckert, 2012) zaključujejo, da so slepi in slabovidni posamezniki v evropskem prostoru izpostavljeni tveganju za dolgotrajno brezposelnost in imajo zato manj možnosti za razvijanje novih delovnih veščin in usvajanje kompetenc.

Poglavitni vzroki za nizko zastopanost slepih in slabovidnih na trgu dela tičijo v trdno zakoreninjenih družbenih predsodkih, stereotipih in nepoznavanju fenomena slepote in slabovidnosti (Bigović idr., 2018; Duquette in Baril, 2013; EurActiv Srbija, 2013; Rener, b. l.). Tako se ob stiku s slepo ali slabovidno osebo še vedno pojavlja dosti predsodkov (Šilc, b. l.), tudi zaradi koncepta okulocentrizma oziroma okularcentrizma. Omenja ga Åhlberg (1996) in razlaga, da se v zahodnih družbah vid šteje za vodilno in "najplemenitejše čutilo", pomembno za razmišljanje, občutenje in delovanje človeka. Tudi Stanimirovič idr. (2018) opazajo, da večinska populacija vid uvršča med najpomembnejše človekove lastnosti, ključne za posameznikovo osebnost, uspehe in dosežke. Dobršen del slepih in slabovidnih posameznikov se je tako že znašel v situacijah, ko so se "videči" do njih obnašali diskriminatorno (Devine in Lashua, 2002). In da slepota in slabovidnost v slovenski družbi še vedno nista ustrezno sprejeti, ugotavlja tudi Kermauner (2018, str. 79), s tem ko zaznava prisotnost stereotipov, povezanih z okvarami vida.

Temeljni pogoj vključenosti v družbo pa je nedvomno tudi ustrezna prilagojenost okolja in prostora (Škrlec, 2015, str. 1). Okolje in prostor morata biti dostopna zavoljo storitev in procesov, ki se v obeh izvajajo (Albreht idr., 2016a, str. 10).

2 Metodologija

Namen raziskave je z analizo stališč, izkušenj in doživljanja proučiti vsakodnevno življenje slepih in slabovidnih posameznikov ter ugotoviti njihov socialni položaj v RS. Zanimalo nas je, s kakšnimi težavami, omejitvami in ovirami se soočajo v vsakdanjem življenju na različnih družbenih ravneh. V raziskavi je sodelovalo 12 slepih oziroma sla-

bovidnih posameznikov. Osredotočili smo se na njihovo vključenost v družbo tako skozi sfero prilagojenosti javnih površin in ustanov kot tudi skozi izobraževalne in zaposlitvene možnosti. Raziskava temelji na kvalitativnem pristopu in uporablja dve metodi zbiranja družboslovnih podatkov, in sicer delno strukturirane intervjuje ter fokusne skupine oziroma skupinski intervju. Opravili smo šest delno strukturiranih intervjujev z devetimi vprašanji, ki se nanašajo na prilagojenost javnih površin, stereotipe in zaposlitvene možnosti slepih in slabovidnih. Intervjuvanci so bili stari od 23 do 58 let, od tega sta bili dve osebi ženskega spola in štiri osebe moškega spola. Vsem intervjuvancem smo zastavili enaka vprašanja. Skupinski intervju (fokusna skupina) smo opravili s slabovidnimi člani medobčinskega društva slepih in slabovidnih, starimi od 25 do 82 let. Tri osebe so bile moškega spola in tri ženskega spola. Tudi za skupinski intervju smo si pred izvedbo pripravili nekaj vprašanj odprtega tipa. Pogovor v fokusni skupini smo s soglasjem vseh navzočih zvočno posneli. Zvočne posnetke delno strukturiranih intervjujev in posnetek fokusne skupine smo transkribirali in kodirali. S postopkom kodiranja smo dobili šest večjih glavnih tematskih sklopov, ki smo jih razdelili še v podteme. V naslednjem poglavju predstavljamo rezultate glede na tematske sklope ter njihove podteme.

3 Rezultati in interpretacija

Prilagojenost javnih površin

Mobilnost slepih in slabovidnih je pogostoma otežkočena zaradi ovir, ki se pojavljajo na njihovih poteh. Intervjuvanci so izpostavili, da so najpogostejše ovire reklamne table, stojala z oblačili pred prodajalnami ter gostinski vrtovi, ki se vse bolj širijo. Med ovire lahko umestimo prav tako na pločnikih parkirane avtomobile in kolesarje, ki vozijo v napačno smer.

Med ustrezne prostorske prilagoditve, ki vplivajo na mobilnost slepih in slabovidnih, Albreht idr. (2016b, str. 22) praviloma uvrščajo TTVS (talni taktilni vodilni sistem), zvočne semaforje, interaktivne informativne table, informacije, predstavljene z zvokom, napise v brajici in tipne zemljevide. Za slabovidne so ključnega pomena barvne označbe, dobra osvetlitev, dovolj veliki znaki in ustrezen nabor črk. Vendar pa ugotavljamo, da TTVS zaradi pomanjkanja medsebojnega sodelovanja med strokovnjaki in uporabniki ni vedno urejen na dovolj premišljen in ustrezen način, ker so oznake ponekod med seboj nepovezane oziroma urejene tam, kjer bi se uporabniki zmogli orientirati tudi drugače. Hkrati se v neposredni bližini oziroma na samem TTVS pogostoma pojavljajo že poprej omenjene ovire, kot so reklamne table, stoli, kolesa, avtomobili ...

Vsekakor so zvočni semaforji pri mobilnosti pomembni tako za slepe kot tudi za slabovidne posameznike, vendar jih je v primerjavi z Mestno občino Ljubljana na območju Mestne občine Maribor premalo. Problematične so pogostoma tudi stopnice, katerih robovi so praviloma zelo slabo označeni ali celo poškodovani, kar je seveda tako za slepe kot za slabovidne lahko zelo nevarno. Ustrezna rešitev bi potemtakem bila, da bi bil rob stopnice nakazan npr. z barvnim kontrastom ali taktilno opozorilno podlogo.

Ustrezna prilagojenost javnega prometa ima za osebe z oviranostmi zelo pomembno vlogo, kajti primerna urejenost javnega prometa in njegove infrastrukture jim omo-

goča lažji dostop do pomembnih objektov in najrazličnejših javnih storitev (Albreht in Zapušek-Černe, 2018, str. 44–46). Res je, da imajo novejši avtobusi praviloma nižje vhode in da so slepi posamezniki in njihovi spremljevalci upravičeni do brezplačne vozovnice za mestni promet, a vseeno ugotavljamo, da prihaja do kar nekaj težav. Prva med njimi je glasovna najava postajališč na mestnih avtobusih, ki včasih ni ustrezne glasnosti ali pa je celo izklopljena. Na območju Mestne občine Maribor so vozni redi na postajališčih napisani v zelo majhnem tisku in včasih nameščeni previsoko (slednje se pojavlja predvsem v primestnem prometu). Poleg tega je na postajališčih neposredno pred voznim redom praviloma klop, na kateri ljudje sedijo, ko čakajo na avtobus. Za slabovidne so problematične tudi žareče pikčaste table z napisi linij na avtobusih in elektronske table z napovedmi linij na postajališčih. Z njimi si težko pomagajo, ker so neberljive, s čimer sklenemo, da so bile klasične table z napisi linij ustreznejše.

Prilagojenost javnih ustanov

Respondenti zaznavajo pomanjkanje zvočnih signalov v dvigalih tako v zdravstvenih kot drugih ustanovah. Na območju Mestne občine Ljubljana kot eno izmed najbolj nedostopnih mest za slepe in slabovidne prepoznajo lekarne. Prav tako se težave pojavljajo pri nakupovanju, kajti v velikih trgovinah respondenti pogrešajo pomoč uslužbenca pri izbiri artiklov. Poleg tega se postavitev trgovine lahko večkrat spremeni, kar slabovidnim otežuje nakupovanje.

Dostopnost pripomočkov za slepe in slabovidne

Slepi in slabovidni si pomagajo z najrazličnejšimi pripomočki, tako osnovnimi kot dodatnimi. Z izjemo brajeve vrstice in brajevega pisalnega stroja imajo tako osnovni kot dodatni pripomočki določen čas, po preteku katerega lahko posameznik pripomoček zamenja. Vendar pa je ustreznost časovnega okvira v precejšnji meri subjektivno pogojena, odvisna od vrste pripomočka in tega, koliko ga določena oseba uporablja.

Med osnovne pripomočke, ki jih zavarovani slepi ali slabovidni posamezniki lahko prejmejo glede na kategorijo okvare vida, pri ZZZS (2018) uvrščajo predvajalnik zvočnih zapisov, ultrazvočno palico, belo palico, brajevo vrstico in brajev pisalni stroj, s tem da za slednja, enega ali drugega, lahko zaprosijo samo enkrat v življenju. Logično pa je, da tehnični pripomočki po določenem obdobju zastarajo oziroma se obrabijo, tako da lahko tisti, ki so pravico do brajevega pisalnega stroja ali brajeve vrstice že izkoristili, nov pripomoček dobijo zgolj samoplačniško. Cene brajevih vrstic se gibljejo okoli nekaj tisoč evrov, zato se mnogi tega ne zmorejo privoščiti in poskušajo denar za nov pripomoček zbrati z donacijami.

Po 20. členu Zakona o izenačevanju možnosti invalidov – ZIMI (But, 2016; ZDSSS, 2019) so dodatni tehnični pripomočki financirani v višini 85 %, preostalih 15 % do polne vrednosti pa krije vlagatelj sam. Deleža 15 % je oseba oproščena le, če je vlagatelj prejemnik socialne pomoči ali če ima priznan status invalida po direktivah, ki urejajo področje družbenega varstva telesno in duševno prizadetih oseb (Zakon o izenačevanju možnosti invalidov, 2010). Seznam delno financiranih pripomočkov je sicer precej številčen, vendar pa se mnenja o dostopnosti do pripomočkov razlikujejo, ker ima vsak posameznik svoje potrebe in želje po različnih pripomočkih glede na kakovost ostanka vida. Dostopnost do pripomočkov bi bilo smotneje urediti v smislu "individualizacije pravic glede

na potrebe” oziroma pri uveljavljanju pravice do določenega pripomočka v večji meri upoštevati individualno situacijo prosilca, njegove potrebe, pogostost uporabe pripomočka in mu glede na to oblikovati tudi ustrezen časovni okvir za zamenjavo pripomočka.

Inkluzivno izobraževanje

Uspešno vključevanje slepih in slabovidnih otrok v šolski sistem pogojuje več različnih dejavnikov, med katere Žolgar idr. (2010) v prvi vrsti uvrščajo ustrezno usposobljenost učiteljev. Hkrati so pomembni še sledeči dejavniki: prisotnost tiflopedagoga, ustrezne prilagoditve učenja, uporaba učnih in komunikacijskih pripomočkov za slepe in slabovidne itd.

Vendar pa ustrezno usposobljenost učiteljev za poučevanje slepih in slabovidnih učencev vidimo kot vprašljivo, kajti glede na naše ugotovitve v šolah ni na voljo dovolj didaktičnih pripomočkov, zaznali pa smo še občasno pomanjkanje števila ur tiflopedagoške pomoči za učitelje, učence in njihove starše. Tako na osnovnošolski kot srednješolski ravni so pogost problem ustrezno prilagojena literatura in delovni zvezki. Prilagojenost učbenikov, delovnih zvezkov in drugega gradiva je namreč prej izjema kot pravilo (ZDSSS, 2019).

Sicer pa se večina slepih in slabovidnih, ki izobraževanje nadaljujejo, usmeri v družboslovne smeri. Razlog tiči v sami naravnosti sistema, ki slepe in slabovidne odvrne od izobraževanja v naravoslovnih panogah. V zadnjih letih je zaznati še, da dobršen delež slepih in slabovidnih mladih, ki se še izobražujejo, odlaša z zaključkom študija oziroma se niti ne odloči za nadaljevanje izobraževanja. Strah jih je namreč, da ne bodo finančno zmogli, ali pa so prepričani, da bo njihovo izobraževanje zaman, ker ne bodo dobili zaposlitve.

Trg dela

Vstop na trg dela je za slepe in slabovidne v slovenski družbi še vedno pereča tematika; stanje je po besedah intervjuvancev “katastrofalno”. Situacija je sicer malenkostno boljša za slabovidne posameznike, saj jim je digitalizacija prinesla določene prednosti, medtem ko je zaposlenih slepih posameznikov v RS izjemno malo. Zaradi otežkočenega dostopa do trga dela si marsikdo po več letih neuspešnega iskanja zaposlitve začne prizadevati za invalidsko upokožitev. Mnogi delodajalci v RS imajo namreč predsodke in so prepričani, da slepi ali slabovidni zaradi okvare vida niso sposobni za nobeno delo. Hkrati jim pogosto niti ne dopustijo, da bi se predstavili na razgovoru za delo. Respondenti opažajo, da je že to, da prideš do razgovora za delo, veliko.

Stanje glede zaposlovanja je bilo po izkušnjah nekaterih intervjuvancev v nekdanji državi oziroma v nekdanjem socialističnem sistemu bolje urejeno. V veljavi je bil Zakon o prednostnem zaposlovanju slepih in slabovidnih na delovna mesta telefonistov, ki je nemalokrat tudi deloval. Medtem pa dandanes glavno vlogo pri zaposlovanju slepih in slabovidnih igrajo predvsem sreča, sorodstvo in poznanstva.

Nabor potencialnih poklicev za slepe in slabovidne v socializmu resda ni bil tako širok, kot je danes, ko se marsikdo od slepih in slabovidnih odloči za študij. A vendar se je, če primerjamo nekdanji socializem z današnjim kapitalizmom, pojavil paradoks: pluralizacija potencialnih poklicev za slepe in slabovidne se je dandanes povečala, zaposljivost pa drastično zmanjšala.

MDSS in ZDSSS se sicer trudijo in pomagajo slepim in slabovidnim pri iskanju zaposlitvenih možnosti, a izpostaviti je treba, da so invalidske organizacije pri iskanju zaposlitev za osebe z oviranostmi izgubile nekdanji pomen. Danes je namreč optimalnejša rešitev, da bi invalidske organizacije same odpirale delovna mesta za osebe z oviranostmi v povezavi s svojimi dejavnostmi, programi in projekti. Poleg tega bi predvsem javni sektor moral imeti večji posluh za zaposlovanje slepe in slabovidne populacije, hkrati pa bi socialne službe in zavodi za zaposlovanje morali biti bolj angažirani pri iskanju zaposlitev za osebe z oviranostmi. Ampak ker se to ne uresniči, so trenutne mogoče rešitve v samozaposlovanju in zaposlovanju v družinskih podjetjih, kar potrjuje zgornje ugotovitve.

Predsodki in stereotipi

V slovenski družbi se še vedno pojavljajo določeni predsodki in stereotipi, povezani s slepoto in slabovidnostjo. Pogoste so napačne predstave o bolj izostrenem voju, sluhu in ekstremni nadarjenosti za glasbo. Pri stiku s slepo ali slabovidno osebo nemalokrat prihaja do pomilovalnih reakcij in dojemanja osebe z okvaro vida kot nesposobne, manj razgledane oziroma manj intelektualno sposobne. S slepimi posamezniki se tako določeni ljudje pogovarjajo na specifičen način in pri sporazumevanju vprašanja velikokrat naslavljajo na njihovega spremljevalca namesto neposredno slepi osebi. Delno bi lahko to pripisali predsodkom in stereotipom, delno pa tudi nerodnosti ljudi ob stiku z osebami z oviranostmi.

Slepe osebe skratka prevečkrat podcenjujejo, ko pa nekaj naredijo, se pretirano čudijo; torej na eni strani pomilovanje, na drugi precenjevanje. Prav tako ugotavljamo, da je v slovenski družbi vsakršna oviranost nemalokrat še vedno tabu tema in da ljudje o posebnih potrebah neradi diskutirajo. O oviranostih se premalo govori, ker je mnoge osebe s posebnimi potrebami strah družbene nesprejetosti, hkrati pa se nekateri lastne različnosti sramujejo.

Potencialna rešitev pri razblinjanju predsodkov in stereotipov je vsekakor ozaveščanje. MDSS se trudijo ozaveščati tako mlade kot preostalo populacijo, a je njihov trud pri tem včasih otežkočen zaradi neodzivnosti in nezainteresiranosti ustanov ali ljudi, na katere naslavljajo povabila. Hkrati nekateri intervjuvanci smatrajo, da je tematika slepote in slabovidnosti v medijih nekoliko zanemarjena. Predlagali so, da bi se na RTV Slovenija uvedla oddaja, narejena podobno kot oddaja Prisluhnilno tišini, ki širšo javnost ozavešča o gluhoti in naglušnosti.

4 Sklep

Prvi problem, ki smo ga zaznali na začetku raziskovanja in seznanjanja s tematiko, je ta, da v RS ne obstaja uraden register o številu slepih in slabovidnih, kar velja že več let. In glede na ključne raziskovalne ugotovitve se na populacijo slepih in slabovidnih pogosto pozablja.

Mobilnost še vedno ostaja eden najaktualnejših problemov tako slepih kot slabovidnih. Prilagojenost javnih površin je namreč v precejšnji meri neustrezna. Še vedno

je občutno premalo zvočnih semaforjev, ki pridejo prav tako slepim kot slabovidnim. Opažamo izjemno slabo označenost robov stopnic, kar so poudarili predvsem slabovidni respondenti. Poleg tega slepim in slabovidnim težave predstavljajo javna prevozna sredstva. Na mestnih avtobusih so zvočne najave postajališč nemalokrat izklopljene ali pa so utišane na skoraj neslišno raven. Za slabovidne so problematični tudi vozni redi na postajališčih, ker je tisk na njih praviloma zelo majhen, poleg tega pa so nameščeni previsoko. Problematika se še poglobi, ker so avtobusna postajališča vsaj na območju Mestne občine Maribor zasnovana tako, da je klop neposredno pred voznim redom. Tudi novi avtobusi z elektronskimi prikazovalniki linij slabovidnim niso v pomoč. Napisi linije je pikčast in preveč žareč ter ga je zato težko ali sploh nemogoče razbrati. Podobno je z elektronskimi tablami na postajališčih, ki najavljajo prihode.

Pri mobilnosti se poleg tega srečujejo z najrazličnejšimi ovirami, kot so stoli, kolesa, reklamne table, stojala z oblačili, na pločnikih parkirani avtomobili itd. Včasih se zgodi, da so ovire postavljene celo na TTVS. TTVS je na nekaterih območjih neučinkovit ne le zaradi ovir, ki jih ljudje postavijo nanj, pač pa tudi zaradi napačne zasnovanosti v prostoru. Pri prostorski zasnovi TTVS je namreč bilo premalo medsebojnega sodelovanja med strokovnjaki in uporabniki ter pomanjkanje posluha za ideje uporabnikov. To se ponekod kaže kot nepovezanost oznak oziroma je TTVS zasnovan na mestih, kjer se je mogoče orientirati tudi z drugimi orientirji.

Slabo so prilagojene tudi javne ustanove, kot so recimo zdravstveni domovi, ker v njih praviloma ni zvočnih dvigal. Problematični so prav tako trgovski centri, kajti predvsem v večjih trgovinah ni na voljo nobenega uslužbenca, ki bi slepim oziroma slabovidnim pomagal pri nakupovanju.

Slepi in slabovidni zavarovani posamezniki so v RS upravičeni do določenih osnovnih in dodatnih medicinsko-tehničnih pripomočkov. Seznam pripomočkov je sicer precej obsežen, a je njihova dostopnost vprašljiva. To se je najizraziteje pokazalo v primeru brajevega pisalnega stroja oziroma brajeve vrstice. Oba pripomočka sodita med osnovne, financirane v celotnem znesku, a je možnost za uveljavljanje pravice enkratna. Torej je posameznik primoran izbrati med enim ali drugim – in to samo enkrat v življenju. V primeru, da je pravico že izkoristil in se mu pripomoček pokvari, zastari ali obrabi, lahko do novega dostopa izključno samoplačniško ali s pomočjo donacij. Brajeva vrstica je zelo draga in si je marsikdo ne zmore privoščiti.

Na drugi strani časovni okviri za zamenjavo pripomočkov nekaterim osebam ustrezajo, drugim pa ne, ker razlike v potrebah variirajo. Težko je postaviti določen okvir, ki bi bil za vse upravičence ustrezen in veljaven, zato bi morala biti dostopnost do pripomočkov urejena bolj individualizirano glede na situacijo prosilca (študent, zaposleni, upokojenec ...), njegove potrebe, pogostost uporabe pripomočka, kategorijo slepote in slabovidnosti ter glede na navedene kazalnike bi morali oblikovati ustrezen časovni okvir za zamenjavo.

Večina slepih in slabovidnih otrok v RS je vključenih v redne oddelke večinskih šol. Do težav v glavnem prihaja zaradi premalo usposobljenega kadra in v nekaterih primerih premajhnega števila ur tiflopedagoške pomoči. Še dodaten problem velikokrat predstavlja literatura, ker ni na voljo dovolj ustrezno prilagojenih učbenikov in delovnih zvezkov, zato so se starši primorani znajti sami. Zaradi sistemskih ovir si literaturo

prilagajajo sami ali pa jim na pomoč priskočijo spremljevalci, ZDSSS, Center IRIS idr. (ZDSSS, 2019).

Problematika zaposlovanja je trenutno pri slepih in slabovidnih najbolj pereč problem. Slabovidni so na trgu dela sicer v določeni meri še zastopani, medtem ko med slepimi zaposlenih skorajda ne najdemo več, tudi če imajo višje stopnje izobrazbe. Mnogi delodajalci namreč takoj, ko v prošnji za delo preberejo, da je oseba slepa ali slabovidna, na prošnjo niti ne odgovorijo oziroma niti ne dopustijo, da bi se oseba na razgovoru lahko predstavila. Stanje v zaposlovanju je potemtakem kritično do te mere, da se marsikdo od slepih in slabovidnih mladih za nadaljnje izobraževanje ne odloči oziroma pred zaključkom študija že obupa, ker se je prepričanje o nezaposljivosti tako močno zasidralo v njihovo zavest.

Smatramo, da je današnje slabo stanje v zaposlovanju v RS tudi posledica tranzicije iz socialističnega v kapitalistični sistem. V socializmu so bile namreč zaposlitvene možnosti slepih in slabovidnih bolj regulirane kljub temu, da velike izbire poklicev ni bilo, danes pa je večina prijavljena na Zavodu RS za zaposlovanje ali pa si po več letih neuspešnega iskanja delovnega razmerja prizadeva, da se invalidsko upokoji.

Vsekakor bi slepe in slabovidne lahko v večji meri zaposloval javni sektor, vendar smo pojasnili, da tega praviloma ni. Zaposlitev je tako odvisna od sreče in pogojena s sorodstvom, prijatelji in znanci. Večjo vlogo pri spodbujanju zaposlovanja naši respondenti vidijo v funkcijah socialnih služb, zavodov za zaposlovanje ter v invalidskih organizacijah, ki bi si morali prizadevati, da bi odpirali nova delovna mesta za osebe z oviranostmi.

Razlogi za slabo zastopanost slepih in slabovidnih na trgu dela se skrivajo tudi v družbenih predsodkih in stereotipih. Ti so tako pri potencialnih delodajalcih kot pri večinski populaciji še vedno pogosto prisotni. Najpogostejši predsodek je, da so predvsem slepi manj razgledani, manj sposobni oziroma da niso inteligentni. To se je evidentno pokazalo na podlagi odgovorov slepih intervjuvancev, ki so se soočali s situacijami, ko so ljudje vprašanja namesto njim postavljali spremljevalcu. Poleg tega so opazili, da jih ljudje dostikrat dojemajo kot uboge in jih zato pomilujejo.

Res je, da je družba v sprejemanju slepih in slabovidnih že opazno napredovala, pa vendar ocenjujemo, da bi se morali o slepoti in slabovidnosti v slovenski družbi več pogovarjati. Torej ne izključno ob posebnih obletnicah, dnevu bele palice, tednu slepih in slabovidnih itd.

Vse skupaj je nekakšen "gordijski voz". Kolikor več slepih in slabovidnih se bo lahko izobrazilo, toliko več se jih bo lahko zaposlilo; več ko jih bo aktivno delovalo v družbi, manj bo predsodkov in stereotipov. Skratka, bolj ko bodo slepi in slabovidni prisotni v našem vsakdanjiku, bolj se bodo predsodki in stereotipi razblinjali.

Za spremembe je poleg ustanov v večji ali manjši meri odgovoren tudi sleherni posameznik, saj vsi sestavljamo družbo kot celoto. Nihče od nas, ne glede na osebne okoliščine, si namreč ne želi biti diskriminiran, zapostavljen, izključen. V tem kontekstu je Kačič (2006) že pred petnajstimi leti navedel, da bodo slepi in slabovidni v RS celostno vključeni v družbo šele takrat, ko se bodo občutno zmanjšali njihovi predlogi in zahteve po izboljšavah. In kot nam je povedala ena od intervjuvank, je nekdani predsednik ZDSSS za populacijo slepih in slabovidnih večkrat izpostavil, da "/.../ nismo ranljiva skupina, ampak mi smo že ranjena skupina."

Aksinja Kermauner, PhD, Darjan Žagar, Danijela Lahe, PhD

Social Identification of the Visually Impaired

Blindness and visual impairment are defects of vision that can be congenital or occur as a result of various medical conditions, and can occur in all periods of human life. Vision most often begins to weaken after the age of 50, and as the population aging trend continues in Western societies, an increase in the number of blind and, even more, visually impaired people has already been observed. Moreover, life expectancy is increasing in developing countries, which means that, according to WHO (2019), severe visual impairment is already present in 285 million people across the globe.

Meanwhile, in Slovenia, vision impairment is quite comparable to that of other Western countries, but the existing official records do not contain the number of blind or visually impaired people. These records are kept at the Association of the Blind and Visually Impaired of Slovenia or the Inter-Municipal Society of the Blind and Visually Impaired, in which 3666 blind or partially sighted individuals were enrolled in 2018; however, their membership is voluntary.

Given the key findings of our research, it can be reasonably concluded that the desires, needs, and problems among the blind or visually impaired population in the RS are too often simply forgotten. The problem lies, firstly, at the level of mobility. A blind or partially sighted person is known to be most independent if the space and environment in which he or she moves are appropriately adapted (Škrlec, 2015). However, we have found that public areas are generally poorly adapted, which is mainly due to the lack of cooperation between the profession and the users in the placement of the tactile floor guidance system. Thus, the tactile floor guidance system is not always regulated in a sufficiently thoughtful and appropriate manner or arranged in areas where persons with visual impairments could also orient themselves with other landmarks. There is a significant lack of sound-signal elevators in public institutions and sound-signal traffic lights, while the edges of stairs are poorly marked. As a result of the various obstacles (billboards, chairs, bicycles, or badly parked cars) that appear on the routes, mobility is impeded.

Public transportation, which is important for people with disabilities in order to facilitate access to important facilities and public services (Albreht and Zapušek-Černe, 2018), is also poorly adapted. On city buses, the station's voice announcements are often muted or muted to an almost inaudible volume level. The timetables at the stops have print that is too small and are occasionally overpriced. Electronic timetable boards are ineffective for most visually impaired people because the signs are too glowing, and there are usually no bus announcements at the stops.

Furthermore, difficulties arise with the accessibility of certain devices for the blind and partially sighted because their accessibility is insufficiently individualized. Above all, the accessibility of the Braille typewriter or Braille display is questionable. To get one or the other, an insured individual, depending on the vision impairment category, may exercise this option once in a lifetime. However, technical gadgets such as the Braille display or the Braille typewriter wear out or become obsolete after a certain period. In particular, the cost of Braille displays is several thousand euros and, as a result, many new devices are unaffordable. In trying to raise money for a new gadget

through donations, people are assisted by the Inter-Municipal Society of the Blind and Visually Impaired, which has pointed out that it receives a huge number of requests for assistance with co-financing. We can agree that literacy aids should be made more accessible to the blind and visually impaired, which could be realized by taking greater account of the individual situation of the applicant, his or her needs and the frequency of use of the device, and, accordingly, by creating an appropriate timeframe.

It should be pointed out that there are practically no significant differences in intelligence between the “sighted” and the blind and visually impaired (Žolgar-Jerković and Kermauner, 2006). Problems at the level of inclusive education of blind and partially sighted children and adolescents at the elementary and high school level are most often caused by a lack of approved hours of special pedagogical assistance, qualified staff and adapted literature. Many parents of blind and visually impaired youth adapt this literature themselves, with the help of companions, at the IRIS Center or the Association of the Blind and Visually Impaired of Slovenia (ZDSSS, 2019). Most blind and partially sighted young people are enrolled in general high schools and commercial colleges, and significantly fewer in vocational and technical high schools, given the orientation of the education system. Meanwhile, at the higher education level, such young people do enroll in the social sciences, in particular at the Faculty of Arts and the Faculty of Economics and Business, at the Faculty of Social Work, and the Faculty of Public Administration (Koprivnikar et al., 2017). However, in recent years, it has been perceived that many blind and partially sighted young people who are still in education are either delaying their studies or even deciding whether to continue their education beyond high school. The fear that they will not be financially viable, or the belief that their education will be in vain because they will not get a job, has already been rooted in many.

In the labor market, the blind and the visually impaired have been present in small proportions throughout history, despite comparable levels of education (Duquette and Baril, 2013). So, despite the legal provisions, employment opportunities remain the most pressing problem for the visually impaired. Comparisons of employment among persons with disabilities by type of impairment also show that the percentage of the unemployed blind and visually impaired people is higher than among other types of disabilities (EurActiv Serbia, 2013; Jacobsen, 2013; Saunders, 2015), and even that, as a rule, the employment rate is worse, given their actual educational qualifications (Leonard et al., 1999; summarized by La Grow, 2004). They therefore occupy lower positions and are exposed to unstable working conditions and a greater risk of losing their jobs (Kostolná, 2006).

Thus, according to World of Labor (2010), blind and visually impaired individuals have only a 25 % chance of getting a job, while job market participation performance estimates for people aged 16–64 with a milder form of sensory impairment range around 44 % and for full-sensed individuals, 66 %.

The transition from socialism to capitalism has worsened the employment opportunities for blind and visually impaired in Eastern and Central European countries, as noted in World of Labor (2010). This is shown by the case of Poland, where about 70 % of the blind were unemployed, of East Germany (72 % unemployed) and of Hungary (77 % unemployed). We came to similar findings by calculating that the number of unemployed blind and partially sighted people in the RS in the 21–64 age group ranges

around 78 % (even if they are retired) and that, in the experience of some of our interviewees, job opportunities in the former state or the former system were better regulated.

Excluding the blind and visually impaired persons from the labor market and from other social spheres is certainly related to the attitude of people without such disabilities ("the sighted") who often pity them or underestimate their abilities. Over various historical eras, family opinions about blindness and low vision, and the tracking of blind and partially sighted persons may have varied. It depended on the social organization, the ascribed value, epistemology, etc. (Kermauner, 2010). Western societies today value attractiveness, physical appearance, independence and achievement (Grbovic, Jablan and Stanimirovic, 2016; summarized by Stanimirovic, Veselinovic and Dimoski, 2018). The concept of "oculocentrism with ocularcentrism" (Åhlberg, 1996) has been identified, which recognizes that in Western societies, sight is perceived as the prime or the "noblest sense", and important for human thinking, feeling and experiencing. And because of the perception of sight as a key human characteristic that is important for our personality, success and attainment (Stanimirovic et al., 2018), blind and visually impaired people often report being in situations where they experienced discrimination by "the sighted" (Devine and Lashua, 2002).

Kef (2005; cf. Papadopoulos et al., 2014) established the social inequality of the blind and visually impaired by finding that the average social network of blind and partially sighted individuals consists of 15 persons, while the average social network of the "sighted" is 20 people. According to our research, and according to the findings of several authors, the acceptance rate is not yet ideal; nevertheless, as Brvar (2010) points out, blind and visually impaired people are now experiencing social acceptance more than ever before.

We can find solutions for eradicating prejudice and stereotypes, while reducing discrimination in the works of multiple authors (Albreht et al., 2016a; Brvar, 2010; Sunčič-Zanut, 2013; Žolgar and Kermauner, 2018); these focus on raising awareness among the entire population about blindness and visual impairment. Awareness-raising on this topic should begin in kindergarten and continue with adolescents in the education system (Brvar, 2010; Sunčič-Zanut, 2013). The education system should operate so as to increase interaction between the "sighted" and the "blind and visually impaired", since this would yield valuable knowledge and experience from both (Koprivnikar et al., 2017).

LITERATURA

1. Åhlberg, L.O. (1996). Modernity and Ocularcentrism – A Second Look at Descartes and Heidegger. *Filozofski vestnik*, XVII (2), 9–23.
2. Albreht, A. in Zapušek-Černe, A. (2018). *Strateško načrtovanje dostopnosti*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.
3. Albreht, A., Zapušek-Černe, A., Krištof, P. in Černe, D. (2016a). *Z belo palico po mestu: priročnik za načrtovanje talnega taktilnega vodilnega sistema*. Ljubljana: Zavod Dostop, Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
4. Albreht, A., Zupanc, M., Pajk, D., Kutin, J., Gavran, K. in Zapušek-Černe, A. (2016b). *Inkluzivno oblikovanje in dostop do informacij v okviru načrtovanja in gradnje objektov v javni rabi*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.
5. Alur, M. (2002). Introduction. V Alur, M. in Hegarty, S. (ur.), *Education & Children with Special Needs: From Segregation to Inclusion* (str. 15–38). New Delhi: Sage Publications India Pvt Ltd.

6. Bell, E.C. in Mino, N.M. (2015). Employment Outcomes for Blind and Visually Impaired Adults. *Journal of Blindness Innovation and Research* 5(2). Pridobljeno dne 08.02.2020 s svetovnega spleta: <https://nfb.org/images/nfb/publications/jbir/jbir15/jbir050202.html>.
7. Bigović, K., Chazal, P., Macanović, G., Martin, B., O’Kane, M. in Soderberg, L. (2018). Good practices on blind and partially-sighted persons’ employment in Europe. EBU: The voice of blind and partially sighted people in Europe.
8. Brvar, R. (2010). *Dotik znanja: slepi in slabovidni učenci v inkluzivni šoli*. Ljubljana: Založba Modrijan.
9. But, B. (ur.). (2016). *Vodnik po pravicah in ugodnostih slepih in slabovidnih, ki izhajajo iz slovenske zakonodaje do 15.05.2016*. Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
10. Cankar, F. in Pinterič, A. (2014). Spremembe v izobraževanju slepih in slabovidnih otrok in mladostnikov. V A. Pinterič, T. Deutsch in F. Cankar (ur.), *Inkluzivno izobraževanje slepih in slabovidnih otrok in mladostnikov* (str. 718). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
11. Davis, P. (2003). *Including Children with Visual Impairment in Mainstream Schools*. London: David Fulton Publishers Ltd.
12. Deutsch, T. in Muršec, S. (2014). Socialna vključenost slepih in slabovidnih otrok ter mladostnikov. V A. Pinterič, T. Deutsch in F. Cankar (ur.), *Inkluzivno izobraževanje slepih in slabovidnih otrok ter mladostnikov* (str. 99–120). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
13. Devine, M.A. in Lashua, B. (2002). Constructing social acceptance in inclusive leisure contexts: the role of individuals with disabilities. *Therapeutic Recreation Journal*, 36(1), 65–83.
14. Drobnič, J. (2018). Inkluzija/integracija oseb s posebnimi potrebami v slovenski bibliografiji. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja*, 33(3–4), 20–36.
15. Duquette, J. in Baril, F. (2013). Factors influencing work participation for people with a visual impairment. Institut Nazareth & Louis-Braille. Pridobljeno dne 08.02.2020 s svetovnega spleta: <http://www.inlb.qc.ca/wp-content/uploads/2015/01/Factors-influencing-work-participation-in-persons-with-VI.pdf>.
16. EBU – The voice of blind and partially sighted people in Europe (2019). Pridobljeno dne 04.01.2020 s svetovnega spleta: <http://www.euroblind.org/>.
17. EurActiv Srbija (2013). Slepi težko dolaze do posla. Pridobljeno dne 03.09.2019 s svetovnega spleta: <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/6334-slepi-teko-dolaze-do-posla>.
18. Eurostat (2019). Euro area unemployment. Pridobljeno dne 11.02.2020 s svetovnega spleta: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9477410/3-09012019-AP-EN.pdf/1f232ebb-1dcc-4de2-85d1-5765fae86ea8>.
19. Golub, D.B. (2006). A Model of Successful Work Experience for Employees Who Are Visually Impaired; The Results of a Study. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 100(12), str. 715–725.
20. Hersh, M. in Johnson, M. A. (2008). Disability and Assistive Technology Systems. V Hersh, M. in Johnson, M.A. (ur.), *Assistive Technology for Visually Impaired and Blind People* (str. 1–50). London: Springer-Verlag.
21. Jacobsen, H. (2013). Workplace prejudice keeps blind people out of employment. Pridobljeno dne 02.09.2019 s svetovnega spleta: <https://www.euractiv.com/section/health-consumers/news/workplace-prejudice-keeps-blind-people-out-of-employment/>.
22. Kačič, M. (2006). Bela palica – mednarodni dan bele palice. *Rikoss*, 5(3), 1–6.
23. Kačič, M., Stirn-Kranjc, B., Vidovič-Valentinčič, N., Hafnar, M., Kobal-Grum, D., Žolgar-Jerkovič, I. idr. (2010). Celovita rehabilitacija slepih in slabovidnih (CRSS). Ljubljana: Univerzitetni klinični center, Očesna klinika; Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
24. Kermauner, A. (2010). *Fenomenologija samogenerirane slepote*. [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
25. Kermauner, A. (2018). Joj, samo da ne bo slepa pevka padla z odra! V Benko, I., Slavinec, M. in Grabar, M. (ur.), *Skupaj zmoremo: zbornik ob sedemdesetletnici Medobčinskega društva slepih in slabovidnih Murska Sobota* (str. 79–82). Murska Sobota: Društvo slepih in slabovidnih.
26. Kobal-Grum, D. (2009). Psihološke značilnosti mladostnikov z okvarami vida. *Anthropos*, (1–2), 117–133.

27. Koprivnikar, K. in Schmidt, N. (2014). *Mehanizmi podpore slepim in slabovidnim osebam s kombiniranimi motnjami*. Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino.
28. Koprivnikar, K., Češarek, S. in Šilc, S. (2017). *Priročnik za zaposlovanje slepih in slabovidnih*. Pridobljeno dne 25.01.2019 s svetovnega spleta: http://www.amcham.si/upload/custom/Year-book_Prirocnik-za-zaposlovanje-slepih-in-slabovidnih_200x200_WEB.pdf.
29. Kostolná, Z. (2006). *Blind and Partially Sighted People on the Labour Market and their Access to Lifelong Learning*. Bratislava: Institute for Labour and Family Research. Pridobljeno dne 25.01.2019 s svetovnega spleta: <https://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/prezentacie/Londyn.pdf>.
30. La Grow, S. J. (2004). Factors that Affect the Employment Status of Working-Age Adults with Visual Impairments in New Zealand. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 98(9), 1–29.
31. Mihelič, B. (ur.). (2010). *Leto drugačnega pogleda: 90 let organiziranega delovanja slepih in slabovidnih na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
32. National Federation of the Blind (2019). *Blindness Statistics*. Pridobljeno dne 10.02.2019 s svetovnega spleta: <https://nfb.org/resources/blindness-statistics>.
33. Papadopoulos, K., Papakostantinou, D., Koutsoklenis, A., Koustriava, E. in Kouderi, V. (2014). Social Support, Social Networks, and Happiness of Individuals With Visual Impairments. *Ham-mill Institute on Disabilities: Rehabilitation Counseling Bulletin*, 1–10.
34. Patafta, T. (2010). Pomoč učiteljem pri delu z dijaki s posebnimi potrebami, ki so integrirani v redne oddelke. V D. Rutar (ur.), *Inkluzija in inkluzivnost: model nudenja pomoči učiteljem pri delu z dijaki s posebnimi potrebami, ki so integrirani v redne oddelke* (str. 13–19). Ljubljana: Center Republike Slovenije za poklicno izobraževanje.
35. Renar, R. (b. l.). *Možnosti zaposlovanja slepih in slabovidnih*. Pridobljeno dne 14.01.2020 s svetovnega spleta: http://www.gis.si/media/pdf/Zgibanka_Moznosti_zaposlovanja_slepih_in_slabovidnih.pdf.
36. Romih, A. in Bakračević Vukman, K. (2015). Emocionalna regulacija in kakovost socialnih interakcij pri mladostnikih. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja*, 33(3–4), 75–89.
37. Saunders, A. (2015). *The jobs that blind and partially sighted people do: Research report*. RNIB- Supporting people with sight loss. Pridobljeno dne 24.02.2019 s svetovnega spleta: <https://www.rnib.org.uk/sites/default/files/Jobs%20that%20blind%20and%20partially%20sighted%20people%20do.docx>.
38. Sevšek, K. in Črčinovič Rozman, J. (2018). Vključenost slepih in slabovidnih otrok v javno glasbeno izobraževanje. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja*, 33(3–4), 3–19.
39. Stanimirović, D., Veselinović, B. in Dimoski, S. (2018). *Socijalna distanca večinske populacije prema slepim osobama pre tri decenije i danas. Specijalna edukacija i rehabilitacija* (Beograd), 17(1), 81–101.
40. Staniša Vidmar, T. (2007). *Položaj slepih in slabovidnih na trgu delovne sile*. [Diplomsko delo]. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
41. Stevens, S. (2003). *Assisting the Blind and Visually Impaired: Guidelines for Eye Health Workers and Other Helpers*. *Community Eye Health Journal*, 16(45), 7–9.
42. Sunčič-Zanut, A. (2013). *Raznolikost vlog psa vodnika v življenju slepe ali slabovidne osebe*. Ljubljana: Knjižnica slepih in slabovidnih. Pridobljeno dne 17.12.2018 s svetovnega spleta: <http://www.kss-ess.si/wp-content/uploads/2014/03/Raznolikost-vlog-psa-vodnika-v-C5%BEivljenju-slepe-ali-slabovidne-osebe.pdf>.
43. Šilc, S. (b. l.). *Kako mojega otroka vidijo drugi?* Ljubljana: Center IRIS. Pridobljeno dne 20.12.2018 s svetovnega spleta: <https://sites.google.com/site/zgodnjaobravnavastrokovni-clanki/kako-mojega-otroka-vidijo-drugi>.
44. Škrlec, E. (2015). *Osnove prilagajanja prostora za slepe in slabovidne*. Ljubljana: Knjižnica slepih in slabovidnih. Pridobljeno dne 12.11.2018 s svetovnega spleta: <http://www.kss-ess.si/2015/04/eva-skrlec-osnove-prilagajanja-prostora-za-slepe-in-slabovidne/#.XHEToFRKi71>.
45. Taštanoska, T. (ur.). (2017). *Vzgoja in izobraževanje v Republiki Sloveniji 2016/17*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.
46. *The World of Labour* (2010). *Visually Impaired People in the EU*. Pridobljeno dne 10.02.2019 s svetovnega spleta: <https://laboureconomics.wordpress.com/2010/04/05/visually-impaired-peoples-in-the-eu/>.

47. Topolovec, U. in Schmidt, M. (2015). Šolanje osnovnošolcev s posebnimi potrebami. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja*, 30(3–4), 3–18.
48. Ullidemolins, A.R., Lansingh, V.C., Guisasaola-Valencia, L., Carter, M.J. in Eckert, K.A. (2012). Social inequalities in blindness and visual impairment: A review of social determinans. *Indian Journal of Ophthalmology*, 60(5), 368–375.
49. Viskilab (2014). Študija o trenutnem stanju programov in metod za poklicno usposabljanje slepih in slabovidnih v nacionalnem okolju ter o njihovi brezposelnosti. Pridobljeno dne 03.04.2020 s svetovnega spleta: General introduction – Visual impairment and blindness in the world (center-iris.si)
50. World Health Organization (2019). Global trends in the magnitude of blindness and visual impairment. Pridobljeno dne 12.01.2019 s svetovnega spleta: <https://www.who.int/blindness/causes/trends/en/>.
51. Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (2010). Uradni list RS, št. 94/2010 Pridobljeno dne 23.10.2018 s svetovnega spleta: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/100876>.
52. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (2019). Stopnja registrirane brezposelnosti. Pridobljeno dne 12.02.2020 s svetovnega spleta: https://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/stopnja_registrirane_brezposelnosti.
53. Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije (2019). Pridobljeno dne 03.01.2019 s svetovnega spleta: <http://www.zveza-slepih.si/>.
54. ZZS – Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (2018). Seznam medicinskih pripomočkov s šifrantom, medicinskimi kriteriji, poblastili, postopki in cenovnimi standardi – 13.10.2018. Pridobljeno dne 09.12.2019 s svetovnega spleta: <http://www.zzs.si/zzs/info/egradiva.nsf/o/DFDC914987E44E2AC1257353003EC73A>.
55. Živanović, D. in EurActiv Srbija (2012). Firme radije plačajo klazne nego što zapošljavaju slepe. Pridobljeno dne 25.01.2019 s svetovnega spleta: <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/4904-firme-radije-plaaju-kazne-nego-to-zapoljavaju-slepe>.
56. Žolgar, I. in Kermauner, A. (2018). 10 zmot in 10 resnic o slabovidnosti / 10 zmot in 10 resnic o slepoti. Celje: Združenje prijateljev slepih Slovenije.
57. Žolgar, I., Končar, M., Lipeč-Stopar, M., Renar, R., Hafnar, M. in Šprohar, L. (2010). Analiza in predlog nadgradnje socialnega vključevanja slepih in slabovidnih oseb v sistem vzgoje in izobraževanja: Zaključno poročilo CRP "Konkurenčnost Slovenije 2006–2013". Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Dr. Aksinja Kermauner (1956), docentka za specialno pedagogiko na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem.

Naslov/Address: Jamova cesta 75, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon/Telephone: (+386) 041 466 071

E-mail: aksinja.kermauner@upr.si

Darjan Žagar (1993), Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Naslov/Address: Trg revolucije 7a, 1420 Trbovlje, Slovenija

Telefon/Telephone: (+386) 041 861 711

E-mail: darjan.zagar@gmail.com

Dr. Danijela Lahe (1978), docentka za sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru.

Naslov/Address: Ulica Petra Podleska 6, 2000 Maribor, Slovenija

Telefon/Telephone: (+386) 041 359 693

E-mail: danijela.lahe@um.si